

PSİKANALİTİK TEORİ 20. YÜZYILDA NEDEN VE NASIL ETKİLİ OLDU?

Tolga Binbay

Doç. Dr., Psikiyatri Anabilim Dalı
Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir
tolga.binbay@deu.edu.tr

ÖZET

Sigmund Freud ve psikanalitik teorinin cenazesi 20. yüzyıl boyunca birçok kez kaldırıldı ama mevta her seferinde mezarından çıkıp geri geldi. Freud düşüncesi ne öldü ne de unutuldu: tam tersine günümüzde yeni bir canlanma, yeniden dikkat çekme dönemi yaşadığı bile söylenebilir. Bu canlanma, klinikten çok özellikle sosyal bilimlerde ya da eleştirel teoride gözlenebilir. İnsanlar Freud'u ve zihnin işleyişine (ve hatta insanın insan olma sürecine, tarihe, topluma) dair geliştirdiği teoriyi hâlâ merak ediyorlar, öğrenmek istiyorlar ve orada açıklamalar arıyorlar.

Psikanalitik teori 20. yüzyıldaki düşünsel mücadelede iz bırakarak, bir yerlere kök salarak çıkmasaydı bugün özellikle siyasal eleştirinin içinde yeni bir canlanma yaşamaması da pek mümkün olmazdı. Bu nedenle psikanalitik teorinin bugünkü bir türlü "ölüp gitmeyen" yerini geçen yüzyıla, 20. yüzyıldaki gelgitlere borçlu olduğunu söyleyebiliriz: hem psikiyatride hem siyasette hem toplum bilimlerinde hem de kültür-sanatta.

Bu makalenin temel amacı, psikanalitik teorinin 20. yüzyıl boyunca psikiyatride ve sosyal bilimlerde nasıl bir yer edindiğini tarihsel bir bağlam içinde incelemek ve hatırlatmak. Psikanalitik teorinin psikiyatriden psikolojiye siyaset bilimlerinden sosyolojiye, özellikle "alternatif" düşünce dünyasında nasıl olup da "bu kadar" tuttuğunu tartışmak. Makale, psikanalizin 20. yüzyıldaki merkezi düşünsel yeri iki özelliğinin önemli olduğunu savunmaktadır. Buna göre birincisi, psikanaliz zihin işleyişine dair bütüncül, özgün ve "işe yarar" bir açıklama getirdi. İkincisi psikanaliz özellikle Batı düşünce dünyasında eksikliği duyulan "büyük düşünce" ihtiyacına denk geldi..

Anahtar Kelimeler: Psikanaliz, Felsefe, Siyaset, Toplum Bilimleri, Psikiyatri, Psikoloji.

HOW DID PSYCHOANALYTIC THEORY BECOME INFLUENTIAL IN THE 20TH CENTURY? AND WHY?

ABSTRACT

Sigmund Freud and psychoanalytic theory were buried many times throughout the 20th century, but the corpse came back from the grave each time. Freud's thought is neither dead nor forgotten; on the contrary, it can even be said that today it is experiencing a new revival, a period of renewed attention. This revival can be observed especially in social sciences or critical theory rather than clinical. Lots of people are still curious about Freud and his mind theory (and even the process of being human, history, society); they still want to learn and look for explanations there.

If psychoanalytic theory had not emerged from the intellectual struggle in the 20th century, it would not have been possible for it to experience a new revival, especially in political criticism. For this reason, we can say that psychoanalytic theory owes its current "undying" place to the last century, to the tides of the 20th century: both in psychiatry, politics, social sciences, and culture-arts.

The main purpose of this article is to examine and remind in a historical context how psychoanalytic theory gained a place in psychiatry and social sciences during the 20th century. To discuss how psychoanalytic theory is "so much" in the world of "alternative" thought, from psychiatry to psychology, from political sciences to sociology. The article argues that two features of psychoanalysis' central intellectual place in the 20th century were important. Accordingly, first, psychoanalysis provided a holistic, original, and "workable" account of mind functioning. Second, psychoanalysis coincided with the need for "big thought", which was especially lacking in the Western world of thought.

Keywords: Psychoanalysis, Philosophy, Politics, Social Sciences, Psychiatry, Psychology.

1 1993 yılında Amerikan haftalık haber dergisi Time kapağına Sigmund Freud'u taşır ve sorar: "Öldü mü?"¹ Ölüp ölmediği sorgulanan sadece Freud değildir; sorgulanan temel olarak psikanalizdir; daha doğrusu Sigmund Freud isminin işaret

ettiği (ve oldukça geniş bir alanı kaplayan) düşünceler ve iddialar toplamıdır. Psikanalizin "ölüp ölmediği" sorusunu ilk kez gündeme getiren ise Time dergisi de değildi; ama mesele hep başka yerde olagelmisti zaten: 20. yüzyıl boyunca özellikle de egemen düşünce dünyası içinde önemli bir yer kaplayan Freud düşüncesi için defalarca cenaze ilanı verilmesine rağmen psikanaliz

¹ Time, 29 Kasım 1993, <http://content.time.com/time/covers/0,16641,19931129,00.html>.

bir türlü ölmemiştir, ölmemektedir de. Keza, Time dergisi bu kapakla çıktıktan sonra aradan geçen zaman içinde Sigmund Freud ve psikanalitik teorinin cenazesi 21. yüzyılda da yeniden ve yeniden kaldırıldı ama mevta her seferinde mezarından çıkıp geri geldi. Freud düşüncesi ne öldü ne de unutuldu, tam tersine günümüzde yeni bir canlanma, yeniden dikkat çekme dönemi yaşadığı bile söylenebilir ve bu canlanma klinikten çok özellikle sol yönelimli sosyal bilimler alanında ya da eleştirel teorilerde gözlenebilir. Google’da yapılacak basit bir tarama bile psikanalitik teorinin 21. yüzyılın ilk çeyreğinde yeni bir geri dönüş yaşadığını kolaylıkla ortaya koyabilir²⁾. İnsanlar Freud’u ve zihnin işleyişine (ve hatta insanın insan olma sürecine, tarihe, topluma) dair geliştirdiği teoriyi hâlâ merak ediyorlar, öğrenmek istiyorlar ve orada açıklamalar arıyorlar. Halen!

Bu yöneliş bir tesadüf mü? Açıkçası pek değil. İnsanlar nereden gelip nereye gittiklerini merak ettikleri yeni bir dönem yaşıyorlar ve bu arayış teoride de çeşitli kapıların yeniden çalınmasına, aralanmasına vesile oluyor. Ama psikanalitik teori 20. yüzyıldaki düşünsel mücadelesinden, yolculuğundan iz bırakarak, kök salarak çıkmasaydı bugün özellikle siyasal eleştirinin içinde yeni bir canlanma yaşaması da pek mümkün olmazdı. Psikanalitik teorinin temel yerini bulacağımız yer orası, yani. Bu nedenle psikanalitik teorinin bugünkü bir türlü “ölüp gitmeyen” yerini geçen yüzyıla, 20. yüzyıldaki gelgitlere borçlu olduğunu söyleyebiliriz: hem psikiyatride hem siyasette hem toplum bilimlerinde hem de kültür-sanatta.

İşte bu makale, psikanalitik teorinin 20. yüzyıl boyunca psikiyatride ve sosyal bilimlerde nasıl bir yer edindiğini tarihsel bir bağlam içinde incelemeyi, hatırlatmayı amaçlamaktadır. Ve psikanalitik teorinin psikiyatriden psikolojiye siyaset bilimlerinden sosyolojiye, özellikle “alternatif” düşünce dünyasında nasıl olup da “bu kadar” tuttuğunu tartışmayı hedeflemektedir.

PSİKANALİZ: KÖKENLER VE ORIJİNALLIK

Tarihin özü süreklileşmiş bir değişimdir ama dikkatli bir göz tarih içindeki gelgitleri, içe kapanmaları ve açılmaları görebilir. Psikanalizin ortaya çıktığı ve yayıldığı dönem de hem bir içe kapanma hem de büyük bir canlılığı içeren bir dönemdir. 1890’lardan ve hatta 1870’den 1930’lara uzanan bir dönemden bahsediyoruz. Avrupa’nın büyük toplumsal değişimler, sıkışmalar, büyük buluşlar ve savaşlarla sarsıldığı ama bir yandan da *dolce vitanın*, tatlı hayatın göz kırptığı bir dönemden (Roudinesco, 2014: 13, 115). Bilimde, özellikle de temel bilimlerde günümüze de şekil veren isimlerin ortaya çıktığı yılları içerir bu dönem. Dönemin altüst etkisi hemen her alandadır: Fizikten psikolojiye, toplumsal düşünceden devrimci arayışlara. Hem 19. yüzyılın egemen

düşüncesi ile hesaplaşma vardır hem yeni ve devrimci olanın doğuşu hem de temkinlilik (Hughes 1958: 18-19); hepsi bir aradadır. Freud’un insan zihninin işleyişine dair oluşturmaya başladığı teorinin arka planında 1890’lardan 1930’lara uzanan, çok canlı ve renkli bir teorisyenler-pratisyenler kuşağı vardır: İçinde Max Weber’in, Emile Durkheim’in ve şimdilerde ancak meraklısının hatırladığı (Jean-Martin Charcot, Wilhelm Wundt, Joseph Breuer, Emil Kraepelin, İvan Pavlov, Santiago Ramón y Cajal), unutulup gitmiş ya da unutulmaya yüz tutmuş isimlerin (Benedetto Croce, Vilfredo Pareto, Henri Bergson, Georges Sorel, Wilhelm Dilthey) ve iz bırakanların (Lenin’in, Gramsci’nin) yer aldığı bir kuşaktır bu (Hughes 1958: 21). Çok özgün; geçmişle köklü bir hesaplaşma içinde; vaadi ve umudu da bol; heyecan dolu ama nereye gittiğini kestirmekte zorlanan bir kuşaktır söz konusu olan.

Bu anlamda psikanalitik düşünce her ne kadar zihnin işleyişine ve insanın ne olduğuna dair yenilikçi, özgün fikirler ve iddialarla dolu olsa da 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın hemen başında şekillenen ve düşünce dünyasında da sıkça tartışılan fikirlerin bir parçasıdır. Orijinal olduğu kadar kendi döneminin damgasını da taşır. Örneğin bilinçdışını, dürtüleri ve libidoyu aynı terimlerle ya da anlama olmasa da psikiyatri içinde başka isimlerde (örn. Charcot, Kraepelin, Breuer) ve genel düşünce dünyasında da örneğin Friedrich Nietzsche’de, Bergson’da bulmak mümkündür (Hughes 1958: 94-104; Bouchara ve ark., 2010; Lepoutre 2018). Ya da psikanalizin işaret ettiği antropolojiyi, toplumsal olana dair kötümserliği ya da en azından topluma dair çok da vaatkar olmamayı Durkheim’da, Sorel’de de bulabiliriz (Hughes 1958: 120-141). Ancak yine de psikanalitik düşünce 20. yüzyılın ilk günlerinden itibaren hem psikiyatri içinde hem de sanat/siyaset dünyasında kısmi bir temkinlilikle karışık bir heyecanla karşılanmıştır.

Psikanaliz, teorik anlamda hem egemen düşünce dünyası içinde hem de muhalif düşünceler içinde çok erken dönemden itibaren ilgi çekmiştir. Freud’un henüz ikinci kitabı olan ve özellikle bilinçdışının günlük yaşamdaki işaretleri olarak kodladığı süreçler, hatalar, takılmalar (parapraksi) üzerine yazdığı kitabı *Gündelik Hayatın Psikopatolojisi* örneğin çok tutacak ve kısa sürede baskı üstüne baskı yapacaktır. Freud’un yazdıkları, makaleleri kısa sürede farklı dillere çevrilecektir. Büyük dünya savaşı öncesi dönemde psikanaliz Avrupa’da sınıf mücadeleleri zemininde yaşanan değişimlerin, arayışın, heyecanın ve giderek tırmanan gerilimlerin arasına düşecektir: Ve kendisi ana akım psikiyatri içinde şarlatanlıkla, Yahudi mistikliğiyle damgalanırken bir yandan da insan, toplum ve tarihe dair köklü yanıtlar sunmaya başlayacaktır.

20. yüzyılın ilk döneminde, Avrupa’da sınıf mücadeleleri açık bir savaş ve paylaşım halini almadan önceki bu kısa dönemde psikanaliz özellikle genç bir psikiyatrist, psikolog ve düşünürler topluluğu üzerinde etkili ola-

2 Klinik kısmı ise teorik/eleştirel psikanaliz kadar canlı değil. Evet, halen enstitüler, kurumlar ayakta; halen yeni analistler yetişiyor ama özellikle Avrupa’da ve Kuzey Amerika’da birçok Enstitü ya kapanıyor ya da yeni analist adayı bile bulamıyor. Psikanalize olan klinik ilgi Türkiye’nin dahil olduğu yeni coğrafyalarda yaşıyor.

caktır. Psikanaliz topluluğu daha erken dönemlerindeyken, henüz sadece bir avuç meraklı ve benzer düşünceler içindeki psikiyatristi etrafına toplamışken teorinin yarattığı heyecan Paris'te siyaset, sanat ve düşünce dünyasından isimlerin (örn. André Breton, Andrée Gide) ilgisini çeker (Roudinesco 2014: 115).

Giderek artan ve farklı alanlara da yayılan bu ilgi sayesinde Freud psikiyatrisi içinde de bir "Yahudi şarlatan" olmaktan çıkar (ya da bu damgalamadan kısmen sıyrılır) ve ortaya attığı zihin teorisinin etkisi giderek artar. Psikanalitik teori Arjantin'den Meksika'ya, Rusya'dan Osmanlı'ya kadar geniş bir alanda ilgi çeker ve yeni isimler bulur kendisine. Örneğin Freud bu yayılma sayesinde, 1909'de ABD'ye, bir üniversitede kendi teorisini, pratiğini anlatmak, paylaşmak üzere davet edilir (Burnham 2012: 25-30). Psikanaliz, etrafını saran büyük yıkımlara ve altüst oluşlara rağmen tam da 1910 ile 1925 arasında klinik pratiğini teoriye adanmış yeni analistler, sayısı giderek artan kurumlar (enstitüler, dergiler, toplantılar) ve "işe yarayan" klinik sonuçlarla yerini sağlamlaştıracaktır. Bu önemsenme, psikiyatrisi ve psikoloji dışında farklı alanlarda (siyaset, sosyoloji, sanat gibi) da karşılığını (Almanya, Fransa gibi önde gelen ülkelerde) bulacaktır (Cihan 2020: 213-221).

AVRUPA'DA KARŞI-DEVİRİM VE PSIKANALİZİN DEĞİŞEN MERKEZİ

Psikanalitik düşüncenin psikiyatrisi içinde görece baskın hale gelmesi ise içinde doğduğu Almanya merkezli 19. yüzyıl psikiyatrisinin yıkımı ile mümkün olacaktır. Almanya, 1890'lardan 1940'lara kadar psikolojide olduğu kadar psikiyatride de (ama özellikle psikiyatride) düşünsel merkez konumundadır. Hem psikiyatrisi uygulamaları hem de psikiyatrisi düşüncesi, teorisi, eğitimi bu dönemde altın zamanını yaşar; sürekli yeni isimler, kurumlar, dergiler ve uygulamalar ortaya çıkar. Hızlı bir kapitalistleşme ve değişim süreci yaşayan Almanya ve Alman coğrafyası (İsviçre ve Avusturya) bu dönemde çok canlı bir araştırma ve kuramsal üretim merkezidir (Roudinesco 2014: 115). Ancak aynı Almanya, uzun zamandır ertelediği devrim ve karşı-devrim hesaplaşmasını I. Dünya Savaşı'nın hemen ardından yaşayacaktır. Ve karşı-devrimci yığınağın ve gerici düşüncelerin ileri ucu olmasının bedelini büyük bir toplumsal yıkımla olduğu kadar örneğin psikiyatrisi uygulaması ve düşüncesindeki merkezi yerini de kaybederek ödeyecektir. Birçok bilim dalında, özellikle de Yahudi kökenli ve ilerici aydınların, bilim insanlarının öldürülmesi, sürgün edilmesi ya da göç etmek zorunda kalmasıyla yaşanan yıkım sonucunda psikiyatrisinin düşünsel ve uygulamalı merkezi önce İngiltere'ye, sonra da kısa sürede ABD'ye kayacaktır (Uşak-Şahin, 2012: 126-130).

Bu süreçte, yani psikiyatrisinin düşünsel ve pratik merkezinin Almanya'dan ABD'ye kayması sürecinde psikanaliz Orta ve Doğu Avrupa'yı neredeyse tamamen terk edecektir: Önce çok özgün yanlarıyla *Britanya Psikanaliz Cemiyeti* öne çıkacaktır, 1950'lerden itibaren (ve so-

ğuk savaşla birlikte) psikanalizin (ve psikiyatrisinin de) düşünsel ve pratik merkezi ABD haline gelecektir (Makari 2012; Roudinesco, 2014; Binbay, 2019). 1970'lere kadar devam eden bir süreçte ise psikanaliz psikiyatrisi içinde neredeyse altın çağını yaşayacaktır: psikanalizin esinlenen yeni psikoterapiler ortaya çıkacak, psikanalitik bakış ve terimler ana akım psikiyatrisi eğitiminin, tanılarının ve kurumlarının içine yerleşecek ve belki de en önemlisi psikanalitik klinik kuram gerek parlak isimleriyle gerek tartışmalarıyla gerekse çoğalan kurumlarıyla giderek zenginleşecektir. Kapitalizmin giderek çöleşen düşünce dünyasında psikanaliz kapsamlı yanıtları ve derinliği ile bu dönemde sivrilecektir. Ve bu sivrilme aynı dönemde sosyal bilimlerdeki ve siyasetteki eleştirel arayışlarla da çakışacaktır. Psikanaliz, özellikle de Kuzey Amerika'da ve Fransa'da tüm muhalif teorik arayışların (hatta gündelik bildirilerin) içine yerleşecek ve deyim yerindeyse Marksizm'in zaman zaman akranı zaman zaman da rakibi halini alacaktır (Roudinesco, 2014).

SOĞUK SAVAŞ İLE YÜKSELEN YENİ PSIKANALİZ

Kısa tarihçe bu şekilde. Ama yine de genel bir tarihsel çerçeve olarak, psikanalizin 20. yüzyılın en etkili düşünsel akımlarından biri haline gelmesinde bazı dönüm noktalarının öne çıktığı söylenebilir. Psikanalizin şekillenmesinde, yayılmasında ve popüler hale gelip ardından da popülerliğini kaybetmesine üç önemli süreç eşlik ediyor: Devrimci arayışların Avrupa'da kilitlenmesi (1870-1915 arası); Avrupa'yı yıkımın eşliğine getiren karşı-devrimci süreç (1915-1945) ve Amerikan emperyalizminin yükselişi (1945-1980). Bu üçü hem Freud'un hayatına hem psikanaliz camiasının hayatına hem de psikanalitik teorinin seyrine damgasını vuruyor.

Teknolojiden sanata, siyasetten felsefeye devrimci arayışların yaşandığı ilk tarihsel dönem içinde bilimde de devrimci gelişmeler olur. İnsan zihninin işleyişine, beynin anatomik ve fonksiyonel yapısına, histolojisine dair önemli keşifler ortaya çıkar. Bu heyecan uyandırıcı gelişmeler bir yandan psikiyatrisi teorisini ve pratiğini de değiştirmektedir. Psikiyatrisi sorunlar, durumlar daha detaylı tanımlanmakta, etiyolojik tartışmalar çeşitlenmekte ve pratik uygulamalarda yenilikler aranmaktadır. Almanya'nın Avrupa'da artan merkezi önemi ve büyüyen kapitalist ekonomisi diğer bilim dalları gibi tıbbı ve özel olarak psikiyatrisiye de yansır. İsimleri halen başvuru kitaplarında anılan Alman psikiyatristler kuşağı ortaya çıkar: Emil Kraepelin, Eugene Bauer. Freud'u ve psikanalitik zihin teorisini de bu kuşak içinde saymak gerekir. Ayrıca verilen ilk Nobel Tıp ödülleri birisinin 1903'te sinir hücrelerinin ayrınılandırılmasına (Ramón y Cajal) denk gelmesi tesadüf değildir; 1904 tıp Nobel ödülü sahibi İvan Pavlov ise ödül sonrasındaki yıllarda davranış nörofizyolojisine yönelecektir (Binbay, 2019). Psikanaliz de bu gelişmelerin ve arayışların bir parçası olarak şekillenmektedir ve döneminin damgasını taşımaktadır: içinden çıktığı alanı değiştiren ama devrimcileştirmekte kısıtlılıklar yaşayan.

Tam da burada Louis Althusser hatırlanabilir: Althusser, psikanalizi, Freud düşüncesini hem burjuva ideoloji dünyasının istenmeyen (gayri meşru) evladı olarak tanımlar hem de Newton'la aynı kefeye koyar -Freud yeni bir *bilimsel* kıta açmıştır (Althusser, 1969). Bilinçdışının bilimi olarak psikanalizin diğer zihin teorilerinden ya da psikiyatri düşüncelerinden farkı ise iki noktada toplanabilir: kapsamı ve kavrayışı. Psikanaliz aynı dönemde (ve belki de sonrasında şekillenen) diğer tüm teorilere göre insan düşünce ve davranışlarına dair köklü bir açıklama sunar; bu açıklama rüyalardan şizofreniye, gündelik yaşamdan kliniğe, dil sürçmelerden sapkın davranışlara kadar her yere uzanır. Ancak bu kapsam sadece psikiyatri ya da daha genel olarak psikoloji içinde de kalmaz. Tarihten antropolojiye, mitolojiden edebiyata uzanır. Psikanaliz sadece bir zihin teorisi olarak kalmaz, zihin işleyişinin ilişkili olduğu tüm alanlara yani neredeyse tüm insan davranışlarına uzanır. Freud, bu kapsam ve uzamdan hem dönem dönem rahatsız olur (ve çeşitli düzenlemeler, müdahaleler yapmak zorunda kalır) hem de tüm bu uzanımların, çarpıtmaların, anlayamamaların karşısında çaresiz kalır, etkide bulunamaz ve (belki de) seyredir. Daha Freud hayattayken psikanaliz Freud'un öngördüğünden (ya da hayal ettiğinden) çok daha geniş bir kapsama (hem bilimsel olarak hem coğrafi olarak hem de işleyiş olarak) ulaşmıştır.

Ama psikanaliz özellikle yüzyılın ortasında, yani Almanya ve Avrupa'nın düşünsel merkezi yıkıldıktan sonra sınıf mücadeleleri açısından bambaşka dinamiklere sahip yeni bir coğrafyada, yeni bir döneme açılır. Özellikle de kapitalizmin önemli merkezlerinde hem psikiyatrinin hem de sosyal bilimlerin/muhalif kültürel düşüncenin ana belirleyeni haline gelir (Burnham, 2012: 8-10). Egemen düşüncede ve "muhalif" düşüncede Marksizm dışında başka hiçbir düşünce ve eylem akımının elde edemediği kadar yer bulur kendisine. Peki, bu "başarı" nasıl mümkün olur? Şimdi bu soruya yakından yanıtlar vermeye çalışalım.

Psikanaliz Zihin İşleyişine Dair Bütüncül, Özgün ve "İşe Yarar" Bir Açıklama Getirdi

Her ne kadar 19. yüzyılın izlerini taşısa da psikanalitik düşüncenin ve ondan esinlenen görüşlerin psikiyatri içinde ağırlık kazandığı dönem 1950 ile 1980 arası olarak görülebilir. Bu dönemde psikanalitik yaklaşım ve psikanalizden köken alan terimler, tanımlamalar ana akım psikiyatri içinde de kendisine oldukça merkezi sayılabilecek bir yer bulmuştur. Örneğin Amerikan psikiyatrik tanı sistemi DSM (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*) 1952 ve 1968'te yayımlanan ilk iki sürümünde neredeyse tamamen psikanaliz kökenli kavramlara yaslanmıştır. Dönem Amerikan tarzı hayatın, siyasetin (Soğuk Savaş ve anti-komünizm) ve düşüncenin (akademide ve sosyal düşüncede) yükseliş dönemidir. Ancak psikanalitik terimlerin, yaklaşımın ana akım psikiyatri içinde karşılık bulması boşuna değildir. İki sebeple: Birincisi psikanaliz ya da psikanalizden esin alan yaklaşımlar klinikte işe yaramaktadır

ve ikincisi özellikle Freud'un insan zihninin işleyişine dair geç dönem yaklaşımından köken alan ve kızı Anna Freud'un da kurucuları arasında yer aldığı "benlik psikolojisi [ego psychology]" bu yeni döneme çok uygundur (Burnham, 2012: 4-5). *Benlik psikolojisi*, üretim süreci içinde özellikle giderek yalnızlaşan, tek başına kalan ve kendi küçük dünyasında "kişisel" sorunlar yaşayan milyonlarca üst-orta sınıf için açıklayıcı bir çerçeve sunar. Bu dönemde psikanaliz sadece benlik psikolojisinden ibaret değildir; daha geleneksel yaklaşımlara sahip çıkan ya da daha köktenci akımlar da ortaya çıkar ama dönemin ruhunu (*zeitgeist*) yansıtan benlik psikolojisidir (Burnham, 2012: 13-14).

Psikanaliz, artık tam da Althusser'in önemseddiği biçimiyle bilinçdışının keşfedildiği bir bilimden ziyade benliğin var olana uyum kapasitesinin genişletildiği, yeni türde bir idealizmle hemhâl bir uygulamalar bütününe dönüşür. Psikanaliz esinli birçok uygulama, psikoterapi ve yaklaşım ortaya çıkar. Bunların bir kısmı toplumsal muhalefet hareketlerine teorik kaynak sağlar bir kısmı piyasada yeni ve büyük bir gelir kapısı haline gelir bir kısmı ise neredeyse tarikatlaşır. Tabii ki tüm bunlar olup biterken psikanalitik düşüncenin özüne sahip çıkan ve bu sahip çıkma üzerinden psikanalizi hem Kuzey Amerika'da hem batı Avrupa'da hem de dünyanın yeni farklı bölgelerinde (örn. Arjantin) ilerletmeye çalışan büyük bir toplam da bulunmaktadır. Ama psikanaliz köken aldığı coğrafyadan, Orta ve Doğu Avrupa'dan neredeyse tamamen silinmiştir ve geri dönmemiştir (Uşak-Şahin, 2012: 129).

Psikanalizin bütüncüllüğü ve işe yararlığı sadece klinikle sınırlı kalmaz. Aynı dönemde düşünsel her alanda psikanaliz esinli teoriler ortaya çıkar. Bu dönem klinik psikanalizin yanında, özellikle de Kuzey Amerika üniversitelerinde psikanaliz yönelimli toplum kuramının yerleştiği dönemdir. Ve bu akademik kök salma siyasi düşünceye de sirayet eder: Marksizm'le psikanaliz arasında özellikle Fransa merkezli olarak yeni ve ikinci bir yaklaşım dönemi yaşanır (ilki 1920'lerde Almanya'da kalmıştır; bknz. Cihan, 2020).

1980 sonrasında ise özellikle psikofarmakolojinin yükselmesiyle Amerikan psikiyatrisi içinde konumunu oldukça kaybetmiştir. Ta ki psikofarmakoloji geçtiğimiz 10-15 yıl içinde tıkanınca ve psikoterapiler yeniden yükselişe geçinceye kadar. 1950 öncesi dönemde ise psikanalitik yaklaşım ve açıklamalar psikiyatri içinde özellikle Alman biyolojik ve fenomenolojik psikiyatrisinin gölgesindedir. Özellikle Karapelin'de somutlaşan yaklaşım psikiyatride uzun yıllar egemen kalmıştır.

Psikanalizi "kurtaran" bir anlamda Avrupa'da faşizmin yenilmesi ve emperyalizmin yeni merkezinin yükselişi olmuştur. Psikanalizin merkezi Orta ve Doğu Avrupa'dan Amerikan dünyasına kaymıştır. Ancak bu eksen kayması birçok psikanalitik okul için tam bir kurtarıma olarak da görülmemektedir.

Psikanaliz Özellikle Batı Düşünce Dünyasında Eksikliği Duyulan “Büyük Düşünce” İhtiyacına Denk Geldi

Psikanaliz sadece klinik işe yararlıktan ibaret kalsaydı psikiyatri ya da psikoloji dışındaki düşünce dünyasında geniş bir etkiye sahip olamazdı. Psikanaliz geniş etkisinin önemli bir kısmını da Batı düşünce dünyasında eksikliği duyulan “büyük düşünce” ihtiyacına denk gelmesine borçludur. Büyük düşünce derken Aydınlanma sonrası dini düşüncenin açıklayıcılığının ve yönlendiriciliğinin yerini alan, tarihsel ve toplumsal ilişkilere dair kapsamlı bir çerçeve sunan ve tüm bunları yaparken de egemen sınıfsal iktidar ilişkilerini mistifiye edebilen bir düşünce sistematiğinden bahsediyorum. Hiç kuşkusuz Marksizm söz konusu “büyük düşünce” özelliklerinin ilk ikisini taşıyor. Ancak Marksizm egemen sınıf ilişkilerini örtmek değil tam tersine tarihin devindirici gücü olarak sınıflar mücadelesini bir bilime, eyleme dönüştüren bir düşünce sistematiğidir. Bu nedenle zaten ilk günlerinden itibaren, özellikle de Avrupa’da 1848 Devrimleri’nin yenilmesinden sonra, herhangi bir şekilde egemen düşünce içine kabul edilmeyeceği hızlıca netleşmiştir.

Ancak Marksizm’in kapsayıcılığı ile boy ölçüşecek bir açıklayıcı düşünce sistematiği ihtiyacı da ortada kalmıştır. Bu sistematik arayışı, psikanalizin icadına/kurulmasına da tanıklık eden 1890-1930 arası kuşağı boyunca sürmüş, kimi parlak örneklerle rağmen (örn. Max Weber) tam anlamıyla aranan, ihtiyaç duyulan düşünce bulunamamıştır (Hughes, 1958). Arayışın karşılık bulması için Soğuk Savaş döneminin kodlarına ve egemen sınıfın bir bütün olarak küresel ve anti-komünist bir strateji etrafında buluşmasını beklemek gerekecektir. Ve tam da bu arayışı psikanalizin sistematiği belli bir oranda gidecektir. Bir tarafta psikanaliz içinde bu sürece direnen daha Ortodoks akımlar (örn. Lacan) ortaya çıkacaktır; öbür tarafta ise Britanya Psikanaliz Cemiyeti’nden başlayan yarımla (Kleincılar, Anna Freudcular ve bağımsızlar biçiminde) yeni dönemde yükselen Amerikan emperyalizmiyle bütünleşme sonucunda farklılaşacaktır. Tam da bu nedenle bir tek Sovyetler Birliği’nde, yani geleneksel komünist hareket içinde değil, Batı Marksizmi ve Avro-komünizm içinde de psikanalizin doğası, burjuva ideolojisi olup olmadığı 1930’lardan başlayarak tartışmalı hale gelecektir. Bir anlamıyla sınıflar mücadelesinde taraflar bir kez daha netleşirken psikanaliz de belki de mecburi olarak (Batı uygarlığını ayakta tutmak adına) tarafını seçer. Kendi niyetinden biraz da bağımsız olarak.

Psikanaliz kökenli düşünce sistematiği Soğuk Savaş döneminde bir tek egemen sınıfın bütüncül, derinlikli ve kapsamlı teorik arayışını karşılamakla kalmaz. Aynı zamanda anti-Sovyetik, anti-Marksist bir yeni sol inşasında da kilometre taşlarını döşer. Yan bir anlam psikanaliz gerek antropoloji gerek her alana uygulanabilen yöntemi (ya da yöntemsizliğiyle) giderek karmaşık hale gelen toplumsal olguları açıklamak için benimsenen ana teori haline gelir. Bu ana teori olma hali Batı Avrupa’da

yeni solun ortaya çıkması ve sonrasında da Sovyetlerin çözülmesi, işçi sınıfı mücadelesinin geri çekilmesi ise belirgin hale gelir. Klinikte etkisini ve gücünü kaybeden psikanaliz 20. yüzyılın son çeyreğinde klinik olmayan, eleştirel teori içinde geliştirilmeye/işlenmeye devam eder.

Yine de burada iki noktayı vurgulamak gerekiyor: Birincisi, psikanalizin kendisi de 1900’lerin ilk günlerinden 1930’ların sonuna kadar egemen düşünce içinde aşağılanmış, aforoz edilmiş (ya da edilmeye çalışılmış) ve şarlatanlık olarak görülmüştür. Egemen düşüncedeki “büyük teori” arayışını karşılaması sancılı olmuş, iki büyük savaşın içinde şekillenmiş ve ana olarak Soğuk Savaş’ın dönemsel ihtiyaçlarıyla da çakışmıştır. İkincisi, psikanaliz Marksizme yönelik arayışlarda da daha ilk dönemlerden itibaren kapısı çalınan neredeyse ilk uğraklardan birisi olmuştur. Aşağılanma ve etiketlenme sürse de özellikle düzen karşıtı harekette de bazen utangaçça bazen de açıktan önemsenmiş, kullanılmış ve işlenmiştir.

Geriye kalan nedir? Yani psikanalizin 20. yüzyıldaki sürveninden 21. yüzyıla devrolunan özellik nedir? Bugün egemen sınıf psikanaliz gibi bütüncül bir teoriye bile ihtiyaç duymuyor. Zihinsel dünyayı çok daha ilkel anlayışlarla ele alan akımlar son 30 yıl içinde yükseliverdi. Evet, psikanaliz kabalastırılmış kimi şablonları ile bu yönelişe kendinden bağımsız olarak destekte bulundu. Ama bir yandan da insanlığın kurtuluşu için vaatlerini (henüz) güncellemeden saklı tutuyor. Geleceği ise, dün olduğu gibi sınıflar mücadelesinin gelgitleri ve toplumsal sıçrayışlar belirleyecek.

KAYNAKLAR

- Binbay, T. (2020). Psikanalizin bilim sorunu: *Bilimsel Bir Psikoloji Projesi’nden nöropsikanalize. Madde, Diyalektik ve Toplum*, 3 (3): 194-202.
- Bouchara C, Mazet P, Cohen D. (2010). Jean Martin Charcot, 1825–1893: Did he anticipate Freud’s first topology? *American Journal of Psychiatry*, 167 (4): 387.
- Burnham, J. (2012). *After Freud Left: A Century of Psychoanalysis in America*. Chicago: Chicago University Press.
- Cihan, N. (2020). 1920’ler Almanyası’nda Marksizm, Freud ve psikanaliz karmaşası. *Madde, Diyalektik ve Toplum*, 3 (3): 213-221.
- Hughes, H. S. (1958) *Toplum ve Biliş - Avrupa’da Toplumsal Düşüncenin Şekillenmesi (1890-1930)*, 1. Baskı, (G. Özkan, Çev). İstanbul: Metis Yayınları, 1985.
- Lepoutre C. (2018) “A true psychiatrist mustn’t see anything that is not in Kraepelin”: What about Freud? *American Journal of Psychiatry*, 175 (6): 580.
- Makari, G. (2012) *Mitteleuropa on the Hudson: On the struggle for American psychoanalysis after the Anshluß*. Burnham, J. (Ed.), *After Freud Left: A Century of Psychoanalysis in America*. Chicago: Chicago University Press, s. 111-124.
- Roudinesco, E. (2016) *Sigmund Freud: Kendi çağından bizim çağımıza*, 1. Baskı, (N. Demiryontan, Çev). İstanbul: Metis Yayınları.
- Uşak-Şahin, H. (2012). Another dimension of the Émigré experience: From Central Europe to the United States via Turkey. Burnham, J. (Ed.), *After Freud Left: A Century of Psychoanalysis in America*. Chicago: Chicago University Press, s. 125-149.